

УДК 347.51

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.20>

ВПЛИВ ПІДВИЩЕНОГО РИЗИКУ НА ЦИВІЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАВДАНУ МАЙНОВУ ШКОДУ

Галкевич С.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри приватного права

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

ORCID: 0000-0003-2039-0942

e-mail: s.halkevych@chnu.edu.ua

Галкевич С.В. Вплив підвищеного ризику на цивільну відповідальність за завдану майнову шкоду.

У статті автор обґрунтовує доцільність відповідальності навіть за відсутності вини за шкоду завдану діяльністю чи об'єктом, що несуть підвищений ризик нанесення майнової шкоди іншим суб'єктам. Відзначено, що цивільне законодавство складається переважно з норм, спрямованих на позитивне регулювання, установлюючи правила правомірної поведінки. Воля та усвідомлення виконання обов'язків, закладені в нормах цивільного законодавства, спрямовані саме на правомірну поведінку. Воля й усвідомлення як передумови вступу осіб у цивільний оборот зумовлюють правове регулювання й надають поведінці осіб, відповідно до закріпленої норми, юридичне значення. З волею пов'язана можливість вибору, яку особа реалізує в дозволеній діяльності. У свою чергу вибір часто безпосередньо або відносно ґрунтується на ризику як елементі прийняття рішення.

В ході дослідження було сформовано висновок, що відповідно до розподільного прояву принципу справедливості деліктної відповідальності в цивільному праві (дистрибутивної справедливості), розподіл тягаря й вигоди корисних, але ризикових видів діяльності має відбуватися так: той, хто отримує вигоди, і повинен нести тягар – це ціна співіснування в соціальному світі. Несправедливо, якщо суб'єкт ризикової діяльності буде перекладати тягар збитку від такої діяльності на потерпілих, залишаючи за собою тільки вигоду.

Нормативна констатація в ряді випадків безвинної відповідальності продиктована саме справедливим прагненням відновити порушену майнову сферу особи-потерпілого за рахунок завдавача шкоди, який ризикнув зайнятися діяльністю, що створює підвищену небезпеку для оточуючих, й який усвідомлював, що здійснення цієї діяльності може призвести до випадкового завдання шкоди.

Необхідно зауважити, що вищезазначені аргументи реалізації принципу справедливості,

відповідно до якого «той, хто своєю діяльністю підвищує небезпеку для присутніх вище звичайного рівня, повинен нести і відповідальність за це підвищення», доречні в ході визначення й інших видів спеціальних деліктів, зокрема у випадках цивільно-правової відповідальності у сфері надання медичних послуг. Певна медична діяльність здійснювана з використанням рентгєнівських або лазерних установок, значною мірою завжди містить підвищену небезпеку непередбачуваних ускладнень внаслідок неможливості повного контролю за нею з боку медичних працівників, тому віднести таку діяльність до джерела підвищеної небезпеки цілком доцільно.

Ключові слова: відповідальність, ризик, джерело підвищеної небезпеки, відшкодування шкоди.

Halkevych S.V. The impact of increased risk on civil liability for property damage.

In the article, the author substantiates the expediency of liability even in the absence of fault for damage caused by activities or objects that carry an increased risk of causing property damage to other subjects. It is noted that civil legislation consists mainly of norms aimed at positive regulation, establishing the rules of lawful behavior. The will and awareness of the fulfillment of duties, laid down in the norms of civil legislation, are directed precisely at lawful behavior. The will and awareness as prerequisites for the entry of persons into the civil circulation determine legal regulation and give the behavior of persons, in accordance with the established norm, legal significance. The possibility of choice, which a person realizes in the permitted activity, is connected with the will. In turn, choice is often directly or relatively based on risk as an element of decision making.

In the course of the study, a conclusion was formed that in accordance with the distributive manifestation of the principle of justice of tort liability in civil law (distributive justice), the distribution of burdens and benefits of useful,

but risky types of activities should take place as follows. The one who receives the benefits and has to bear the burden is the price of co-existence in the social world. It is unfair if the subject of risky activity will transfer the burden of loss from such activity to the victims, leaving only the benefit behind.

Normative ascertainment in a number of cases of no-fault liability is dictated precisely by the just desire to restore the violated property sphere of the victim at the expense of the person who caused the damage, who risked engaging in an activity that creates an increased danger for others, and who was aware that the implementation of this activity could lead to accidental damage.

It should be noted that the above-mentioned arguments for the implementation of the principle of justice, according to which «the one who increases the danger for those present above the usual level through his activities, must also bear responsibility for this increase», are also relevant in the course of defining other types of special torts. Particularly in cases of civil liability in the field of providing medical services. A certain medical activity carried out using X-ray or laser devices, to a large extent, always contains an increased risk of unforeseen complications due to the impossibility of full control over it by medical professionals; therefore it is quite appropriate to attribute such activity to the source of increased danger.

Key words: responsibility, risk, source of increased danger, compensation for damage.

Постановка проблеми. Традиційно цивільне законодавство складається переважно з норм, спрямованих на позитивне регулювання, установлюючи правила правомірної поведінки. Воля та усвідомлення виконання обов'язків, закладені в нормах цивільного законодавства, спрямовані саме на правомірну поведінку. Воля й усвідомлення як передумови вступу осіб у цивільний оборот зумовлюють правове регулювання й надають поведінці осіб, відповідно до закріпленої норми, юридичне значення. З волею пов'язана можливість вибору, яку особа реалізує в дозволений діяльності. У свою чергу вибір часто безпосередньо або відносно ґрунтується на ризику як елементі прийняття рішення.

Мета дослідження. Дослідити взаємозв'язок між підвищеним ризиком та відповідальністю за завдану майнову шкоду.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням цивільної відповідальності за завдану шкоду при здійсненні діяльності, яка несе підвищений ризик для інших суб'єктів цивільних правовідносин займалися Большаков С.І., Булеца С.Б., Заварза Т.В., Мануїлова К.В., Міщук В.В. та інші.

Виклад основного матеріалу. Одним із завдань цивільної деліктної відповідальності є справедлива розподільна пропорція тягаря і вигоди корисних, але ризикованих видів діяльності. Тому правильне розуміння категорії ризику, врахування специфіки її правового аспекту дадуть можливість не тільки вдосконалити інститути цивільного законодавства (зокрема, й деліктного), а й дозволять застосовувати норму, виходячи з принципів справедливості та добросовісності учасників цивільного обороту.

Сам термін «ризик» у цивільному праві використовується для позначення випадковостей, що можуть спричинити наслідки для учасників цивільних правовідносин. Проведений аналіз поглядів представників різних теорій дозволяє використовувати як узагальнююче таке визначення ризику: психічне ставлення суб'єктів до результату власних дій або поведінки інших осіб, а також до можливого результату об'єктивного випадку та випадково неможливих дій, що виражається в усвідомленому допущенні негативних, у тому числі непоправних майнових наслідків (суб'єктивний підхід); поведінка викликана потенційною можливістю настання випадків, що спричиняють майнові втрати (об'єктивний підхід).

Незалежно від суб'єктивного або об'єктивного підходів ризик однаково виступає підставою для розподілу випадково виниклих несприятливих наслідків. Ризик постає як усвідомлення особою можливості настання несприятливих наслідків в умовах вибору варіантів поведінки й реалізується через вольові дії, вибрані з усіх наявних альтернатив. Як елемент свідомо-вольової поведінки він постає однією з передумов не тільки виникнення прав і обов'язків, але й їх реалізації.

У чинному цивільному законодавстві категорія «ризик» опосередковано розкрита. Так, ЦК України, з одного боку, не містить прямого визначення цього поняття, а з іншого – розглядає ризик, насамперед, як економічну категорію з позицій характеристики підприємницького ризику. Крім того, термін «ризик» використовується в цивільному законодавстві до таких випадків: «ризик випадкової загибелі (утрати)», «ризик настання цивільної відповідальності», «ризик пошкодження майна» [7].

Сучасне вітчизняне законодавство появу ризику пов'язує, насамперед, із позицією особливостей цивільно-правових відносин. Як вказано в ст. 1 ЦК України: «Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників» [7]. Тому необхідно у зв'язку із цим зазначити, що будь-які майнові суспільні відносини так чи інакше

пов'язані з ризиком (будь то ризик втрати майна або ризик недосягнення поставлених перед собою учасниками цивільного права цілей). Відповідно, сама по собі об'єктивна можливість «невдачі» (збитків), тобто ризик несприятливих майнових наслідків, є частиною суспільних відносин, що складають предмет цивільного права. Інакше кажучи, ризик обов'язково повинен враховуватися при цивільно-правовому регулюванні відносин суб'єктів. Однак, маючи на увазі таку поширеність ризику в цивільних деліктних відносинах, слід зауважити, що з допомогою цивільно-правових норм не тільки регулюються різноманітні прояви ризику, а й можливі встановлення меж його допустимості. Межі ризику в кожному індивідуальному випадку визначаються й залежать від прямих заборон, пов'язаних зі здійсненням тієї чи іншої діяльності. Нормативне регулювання цивільно-правових ризиків є не чим іншим, як відповідальним розподілом наслідків таких ризиків (до наслідків ризиків в цьому випадку належать збитки сторін).

Справедливо, що суб'єкти дістають користь, отримують прибуток від здійснення тих чи інших видів діяльності, але якщо вони створюють підвищену загрозу завдання шкоди, безпосередньо її завдають, справедливо, щоб вони несли розподільно й співмірно відповідальність за всі наслідки своєї поведінки (діяльності).

Такі поняття як «ризик» і відповідальність пов'язані між собою унаслідок наявності в цивільному деліктному праві можливості майнових втрат. Втрати не можуть бути передбачені або наперед визначені, однак вони можуть бути розподілені між учасниками цивільних деліктних правовідносин. При цьому видається очевидним, що саме регулювання наслідків ризиків є основним напрямком цивільного деліктного правового впливу.

Тому в ЦК України закріплена безвинна відповідальність власників джерел підвищеної небезпеки. Джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб (ч. 1 ст. 1187 ЦК України) [7].

На підставі аналізу положень вищезазначеної статті можна дійти висновку, що джерело підвищеної небезпеки – це не будь-яка діяльність, а діяльність, по-перше, яка пов'язується саме з використанням, зберіганням або утриманням певних об'єктів, перелік яких не є вичерпним; по-друге, ця діяльність пов'язана з підвищеною небезпекою для оточуючих саме

у зв'язку з властивостями цих об'єктів, які, як зазначається в літературі, зумовлюють неможливість повного контролю за такою діяльністю з боку людини на певному етапі розвитку науки та технологій [171, с. 163].

Так, згідно п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 01.03.2013 р. № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки», оскільки норма ст. 1187 ЦК України не містить вичерпного переліку видів джерел підвищеної небезпеки (видів підвищеної небезпечної діяльності), суд, беручи до уваги особливі властивості предметів, речовин або інших об'єктів, що використовуються в процесі діяльності, має право визнати джерелом підвищеної небезпеки також й іншу діяльність. До цих особливих властивостей слід відносити створення підвищеної ймовірності завдання шкоди через неможливість повного контролю за ними з боку людей.

Нормами ч. 2 ст. 1187 ЦК України визначено особливого суб'єкта, який несе відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, – це його законний володілець. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 1187 ЦК України, шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

У п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 01.03.2013 р. № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки», відмічено, що обов'язок відшкодувати завдану шкоду виникає у її завдавача за умови, що дії останнього були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв'язок та є вина зазначеної особи, а коли це було наслідком дії джерела підвищеної небезпеки, – незалежно від наявності вини.

До осіб, які несуть таку відповідальність, законом висунуті підвищені вимоги щодо кваліфікації та професійних знань. Покладання відповідальності за випадкову шкоду в подібних випадках спонукає як гіпотетичного завдавача, так й інших осіб, які здійснюють аналогічну діяльність, вживати додаткові заходи, спрямовані на попередження випадкової шкоди. Ця констатація викликає цілком справедливий виправдовуючі зауваження, одним із тезисів яких є положення про те, що покладання підвищеної відповідальності на власників джерела підвищеної небезпеки дає їм стимул постійно вдосконалювати експлуатовані ними джерела під-

вищеної небезпеки, знижуючи рівень неконтрольованого людиною прояву шкідливих якостей. Відповідальність власника джерела підвищеної небезпеки виступає в ролі стимулу вдосконалення техніки, а в результаті призводить до скорочення кількості випадків заподіяння шкоди. Розглядаючи питання про відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, Д.В. Боброва стверджує, що існування зазначеної відповідальності «в сучасних умовах науково-технічного прогресу, ускладнення всіх сторін життя суспільства – важливий правовий інструмент забезпечення соціальної справедливості. Вона зумовлена особливо шкідливими якістьми джерел підвищеної небезпеки, оскільки останні в процесі експлуатації не піддаються безперервному і всеосяжному контролю з боку людини. Ніякі спеціальні знання, навички, досвід не дають можливості ні передбачити тих шкідливих наслідків, які настають у конкретній життєвій ситуації, ні запобігти їм. Саме відповідальність стимулює власників джерел підвищеної небезпеки вживати всіх можливих заходів щодо запобігання заподіяння шкоди, заохочує їх до участі у створенні нової, безпечної техніки» [6, с. 504].

Безумовно, справедливість існування в ряді випадків підвищеної деліктної відповідальності ґрунтується врешті-решт не тільки на превентивних, а й на економічних причинах. Як зауважує С. Братусь, «подібні випадки здебільшого пов'язані з потребами економічного обороту, забезпеченням його стійкості, задачами, що впливають із компенсаційної, відновлюючої функції цивільного права». Акцентуючи увагу на впливі факторів ризику на цивільно-правову відповідальність із позиції теорії «професійного ризику», Т.В. Заварза констатує: «шкода під час потенційно небезпечної діяльності, повинна відшкодовуватись потерпілому, навіть якщо винна особа в її спричиненні відсутня. Пояснюється це тим, що несправедливо покладати наслідки реалізації ризику на потерпілого, тоді як учасник цивільних правовідносин одержує вигоду від такої діяльності» [3, с. 4]. В подібних випадках існує абстрактне передбачення можливості виникнення випадкової шкоди, а отже, і реальна можливість вжиття визначених заходів щодо її попередження в майбутньому. Отже, зовсім не логічно «перекладати» відповідальність зі сторони більш сильної в економічному смислі (власника джерела підвищеної небезпеки, підприємця) на іншу особу (перехожого, споживача).

Еволюція ідеї дедалі більшого гарантування захисту інтересів потерпілих привела до пошуку нових критеріїв оцінки збитків у галузі економіки [1, с. 68] і дала привід деяким правникам обґрунтувати принцип, за яким увесь ризик

за потенційну шкоду має взяти на себе особа, яка займається небезпечною діяльністю, навіть якщо шкода буде завдана без вини. Так, на думку В.В. Міщука, керуючись таким порядком, на перший план виходить домінування ідеї справедливості, мета покарання деліквента замінюється метою відновлення майнового стану потерпілих. При цьому вже не має значення, хто винний, головне питання – хто має відшкодувати шкоду. Відповідно на місце індивідуальної відповідальності постає колективна гарантія, що спирається на суспільну солідарність» [5, с. 148].

Висновки. Отже, відповідно до розподільного прояву принципу справедливості деліктної відповідальності в цивільному праві (дистрибутивної справедливості), розподіл тягара й вигоди корисних, але ризикових видів діяльності має відбуватися так: той, хто отримує вигоди, і повинен нести тягар – це ціна співіснування в соціальному світі. Несправедливо, якщо суб'єкт ризикової діяльності буде перекладати тягар збитку від такої діяльності на потерпілих, залишаючи за собою тільки вигоду.

При цьому не слід забувати про те, що закон покладає відповідальність за загальним правилом саме за вину, а не за ризик. Виходячи з букви закону, у нас немає підстав при покладанні відповідальності оперувати категорією ризику, однак, використовуючи цю категорію (крім економічної складової), можна обґрунтувати мотивацію законодавчого закріплення можливості підвищеної відповідальності, незалежної від вини, на осіб, які свідомо займаються діяльністю, котра за наявності певних обставин може мати негативні наслідки. Іншими словами, нормативна констатація в ряді випадків безвинної відповідальності продиктована саме справедливим прагненням відновити порушену майнову сферу особи-потерпілого за рахунок завдавача шкоди, який ризикнув зайнятися діяльністю, що створює підвищену небезпеку для оточуючих, й який усвідомлював, що здійснення цієї діяльності може призвести до випадкового завдання шкоди.

Необхідно зауважити, що вищезазначені аргументи реалізації принципу справедливості, відповідно до якого «той, хто своєю діяльністю підвищує небезпеку для присутніх вище звичайного рівня, повинен нести і відповідальність за це підвищення», доречні в ході визначення й інших видів спеціальних деліктів, зокрема у випадках цивільно-правової відповідальності у сфері надання медичних послуг. Так, певна медична діяльність (наприклад, проведення променевої терапії) здійснювана з використанням рентгенівських або лазерних установок, значною мірою завжди містить підвищену небезпеку непередбачуваних ускладнень унаслідок

неможливості повного контролю за нею з боку медичних працівників. Тому віднести таку діяльність до джерела підвищеної небезпеки, за влучним зауваженням С. Булеци, «загалом цілком доцільно» [2, с. 346].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Большаков С.І. Принципи об'єктивності оцінки вартості збитків, завданих власнику колісного транспортного засобу. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 67–76.
2. Булеца С. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2016. 437 с.
3. Заварза Т.В. Правове значення ризику для цивільно-правової відповідальності лікарняних закладів за неналежне лікування. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. С. 1–11.
4. Мануїлова К.В. Поняття та характеристика джерела підвищеної небезпеки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Т. 1. С. 160–163.
5. Міщук В.В. Делікт як підстава цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3. С. 146–151.
6. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. К.: Юрінком Інтер, 2002. Кн. 1. С. 615.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.